

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Marin B.
94(450.36=163.6)

Prejeto: 24. 1. 2009

Branko Marušič

dr., znanstveni svetnik in red. univ. prof., Pot na Drage 4, SI-5250 Solkan
e-pošta: branko.marusic@guest.arnes.si

Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci

IZVLEČEK

Biagio Marin (1891–1985) sodi med pomembne italijanske književne ustvarjalce 20. stoletja. Rojen v Gradežu, nedaleč od slovansko-romanske jezikovne meje, se je s Slovenci seznanjal že od takrat dalje, ko je v Gorici obiskoval nemško državno gimnazijo. V času pred prvo svetovno vojno so se tudi na Goriškem zaostri la slovansko-italijanska narodnostna soočanja, kar je zapustilo sled tudi v Marinovem odnosu do slovenskega in slovanskega sveta. Kot mazzinijanec je zagovarjal politično usmeritev, ki je bila blizu iredentizma, a je vendar po prvi svetovni vojni opozarjal na upoštevanje narodnostnih pravic za tiste Slovence, ki so živeli v Italiji. Ta stališča je obranjal tudi po drugi svetovni vojni, ko se je potegoval za ohranitev italijanske suverenosti na ozemlju ob severovzhodnih obalah Jadrana.

KLJUČNE BESEDE

Biagio Marin, Falco Marin, Gradež, Slovenci, Julijska krajina

ABSTRACT

THE POET BLAGIO MARIN FROM GRADO AND THE SLOVENES

Biagio Marin (1891–1985) belongs among significant Italian literary authors of the 20th century. Born in Gradež/Grado, not far from the Slav-Romanic language border, came in contact with the Slovenes from the time on when he was visiting in Gorica/Gorizia the German state grammar school. In the time before World War I, the Slovene-Italian national confrontations in the Gorizia region sharpened, which left trace in Marin's relation to Slovene and Slavic world. As a Mazzinian he was in favour of the political orientation that was near irredentism; however, he admonished to consider nationality rights of those Slovenes who after World War I lived in Italy. He kept those standpoints after World War II as well when he was striving for the preservation of Italian sovereignty on the territory along the north-east shores of the Adriatic.

KEY WORDS

Biagio Marin, Falco Marin, Gradež/Grado, Slovenes, Julian March

"Lojalno z italijansko zvezo je delala reklamo za Gradež ..."
(Olga Janša v: *Turistični vestnik* 16/1968, str. 73)

Obmorsko mesto Gradež, ki leži nedaleč in zahodno od slovensko-romanske/italijanske jezikovne meje, poznajo Slovenci kot letoviški kraj, zaradi bližnje božje poti na otočku Barbana pa tudi kot romarsko središče. O Gradežu je v slovenskem zgodovinopisju najdaljši zapis, ki ga je pripravil Simon Rutar.¹ Opozoril je na posebnosti, ki so spremljale pot, na kateri se je odvijala zgodovina kraja. "Grajčani, katerih je sedaj nekaj več nego 3000 duš", je opazil Rutar, "imajo svoj poseben tipus: vitko in visoko rast ter podolgovat, zarjaveli obraz. Pečajo se skoraj izključno z ribjim lovom."² Posebnost Gradeža je tudi govor, kar se poleg znanstvenih objav³ kaže predvsem na literarnem polju v delu pesnika Biagia Marina. In še več: "Gradeža z njegovo zgodovino ni, če ni v njem Biagia Marina".⁴ Na pesnikov odnos do slovenskih sosedov opozarja to besedilo, ki v literarno vrednotenje Marinovega dela ne posega. Slovenci poznajo pesniško delo Biagia Marina tudi po prevodih, po posameznih časopisnih opozorilih, po eseju Marijana Breclja,⁵ po pričevanjih Tarasa Kermaunerja,⁶ po nekrologu Josipa Tavčarja⁷ in po knjigi *Lettere a Elena Lokar* (2003), ki je izšla pri slovenski založbi Mladika v Trstu.

Biagio Marin se je rodil v Gradežu 29. junija leta 1891. Njegovo rojstno mesto je tedaj sodilo v gradiško okrajno glavarstvo, kjer je živel v večini romansko prebivalstvo (Italijani, Furlani), Slovenci so živeli le v sodnih okrajih Krmin (Brda) in Tržič (Kras). Gradež, v sodnem okraju Červinjan (Cervignano), je bil takrat že znano letoviško mesto, obiskovali so ga predvsem avstrijski Nemci in drugi prebivalci monarhije, zlasti Čehi.⁸ Tujskemu prometu je prispeval tudi bližnji Oglej z antičnimi in zgodnjekrščanskimi ostanki; zgodnjekrščanske ostaline so tudi v Gradežu. Po uradnem štetju (1890) je v času Marinovega rojstva živel v Gradežu 3.410 Italijanov, 6 Slovencev in 1 Nemec.

Biagio Marin.

Po začetni osnovni šoli v Gradežu je devetletni Marin nadaljeval šolanje v Gorici, kjer je od leta 1902 obiskoval nemško državno gimnazijo. Na začetku se je srečeval s sošolci slovenske in nemške narodnosti.⁹ V prvem šolskem letu, ki ga je Marin obiskoval na goriški gimnaziji, je bilo med 478 dijakov 247 Slovencev, 200 Italijanov, 30 Nemcev in 1 Hrvat. Po končanem petem razredu (1908) je Marin zapustil Gorico in šolanje nadaljeval na gimnaziji v Pazinu, kjer je maturiral leta 1911. V Gorici so bili med njegovimi slovenskimi sošolci v 4. in 5. razredu (od 1. do 3. razreda so bile po narodnosti ločene paralelke) kasnejši zgodovinar Milko Kos, odvetnik in planinski pisec Viktor Vovk ter duhovnik in hrvaški javni delavec Herman Trdan. V učnem osebju gimnazije pa so bili Slovenci Karel Capuder, Andrej Ipavec, Rudolf Lavrenčič, Gustav Novak, Nikolaj Omerza, Fran Orešec, Karel Ozvald, Anton Šantel, Ivan Tabaj in Ludvik Vazzaz.

Po končani srednji šoli je Marin leto dni bival v Firencah. Leta 1912 je objavil prvo pesniško zbirko v gradeškem dialektu *Fiuri de tapo* (Cvetje ilovnatih lagun). Vrnil se je domov ter nato dve leti študiral

¹ Rutar, Grad, Soča 8. in 15. 8. 1884, št. 32 in 33; Rutar, Poknežena grofija, str. 114–116.

² Soča 15. 8. 1884, št. 33.

³ Cortelazzo, Il dialetto di Grado.

⁴ Kodelja, "Čim bliže sem smrti...", str. 42.

⁵ Breclj, Biagio Marin, str. 43–49.

⁶ Kermauner, Srečanja z italijanstvom, str. 452–456.

⁷ Delo, 13. 2. 1986, št. 36, str. 9.

⁸ Andrej Gabršček, politik, tiskar, knjigar in založnik v Gorici je prav zaradi čeških gostov postavil v Gradežu ob promeni kiosk, v katerem so se prodajale razglednice, spominki in časopisje. Oktobra 1910 je kiosk uničil podtaknjeni požar (Gabršček, Goriški Slovenci, str. 210–212).

⁹ Marušič, Odnosi, str. 17–22.

*Ribiške hišice (casoni) v gradeški laguni
(pred prvo svetovno vojno).*

na univerzi na Dunaju. Poleti leta 1914, ko je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko, je odhod prvih vojakov na galicijsko bojišče dočakal v Mariboru kot pripadnik 47. polka.¹⁰ Vstopil je v italijansko armado kot prostovoljec, potem ko je novembra 1914 pobegnil v Italijo.¹¹ Po vojni je na rimski univerzi končal študij filozofije pod mentorstvom Giovannija Gentileja. Ta je bil Slovincem znan kot avtor šolske reforme leta 1923, ki je slovenski jezik izrinila iz šolskega sistema v fašistični Italiji.

Po vojni je dve leti poučeval na ženskem oddelku učiteljskega v Gorici. Poleg Umberta Bonnesa, Emila Mulitscha, Nina Paternollija, Uga Pellisa, Sofronia Pocarinja, Ervina Pocarja in drugih je bil ena osrednjih osebnosti tamkajšnjega javnega in kulturnega delovanja. Jeseni leta 1921 je profesorsko delo opustil. K temu so pripomogle na eni strani nesoglasja s krajevnimi cerkvenimi oblastmi, ker je zagovarjal laično šolo in "svobodno branje Svetega pisma",¹² na drugi strani pa so bile kritike deležne tudi Marinove vzgojne metode.¹³ V tistem času je za goriški italijanski periodični tisk napisal več prispevkov, tudi s politično vsebino. Poldrugo desetletje (1923–1937) je nato vodil turistično ustanovo v Gradežu in služboval od leta 1938 v Trstu najprej kot profesor na učiteljskem in nato kot bibliotekar pri zavarovalniški družbi Assicurazioni

generali. Med drugo svetovno vojno je sodeloval v italijanskem odporniškem gibanju (Comitato di liberazione nazionale/Odbor za narodno osvoboditev; kratica CLN) in po vojni v javnem življenju Trsta. Tedaj je bil že ugledno ime italijanske književnosti. Na začetku leta 1982 ga je skupina italijanskih univerzitetnih učiteljev in literarnih kritikov predlagala za Nobelovo nagrado za književnost. Takrat je ponovno živel v rojstnem kraju, kjer je umrl 24. decembra 1985.

Dijak gimnazije v Gorici

S Slovenci in njih problematiko se je Marin neposredno seznanil v goriški gimnaziji. Teh stikov se je spomnil v svojih spominih na dijaška leta. Njegov odnos do Slovencev se v nekaterih pogledih ni razlikoval ob stališč goriškega italijanskega liberalnega nacionalizma, ki je Slovence na Goriškem poznal kot goste, saj naj bi ta dežela vedno pripadala romanskemu svetu. Toda po Marinovi sodbi so Slovenci vendarle prinašali k razcvetu dežele: "Ni se zaman naše modro nebo raztegnilo nad njihove zibelke, nad ženitve in nad grobove ter je stoletja razsvetljevalo njihove duše. Ni se zaman podoba naše dežele z božansko silo svoje lepote vsesala v njih duh in v telo tolikih rodov. In ko so melanholični in zaljubljeni prepevali 'Lepa naša domovina', se je nam zdelo, da z njimi pojemo 'lepa, lepa naša mala domovina.' Toda nismo smeli, nismo zmogli. Dogajanja za našimi hrbti so nas silila, da

¹⁰ Marin, 4 novembre 1918, str. 103.

¹¹ Bozzi, Gorizia e l'Isontino, str. 21.

¹² Tavano, Gorizia nel 1919, str. 188.

¹³ Medeot, I cattolici, str. 237–239.

Panorama Gradeža iz zraka (okoli l. 1930).

smo na ljubezensko odgovarjali z bojovito pesmijo. Brez sovraštva, z zavestjo, ki je bila bližja tragediji. Spoštovali smo se. V razredu, v nemški šoli, smo sedeli pri istih klopeh, drug ob drugem. In človeški je bil največkrat naš govor. Toda zunaj smo bili le nasprotniki in vsakdo med nami je vedel, da se bomo v bližnji prihodnosti znašli na bojišču, in naš duh je prevevala nepopustljivost." Te spomine je Marin prvič objavil leta 1937.¹⁴ Njegovo razumevanje problema Slovencev naj bi bila tedaj tudi posredna kritika fašistične politike do slovenske manjšine v Italiji.¹⁵

Spomine na goriška dijaška leta so napisali tudi slovenski dijaki, bolj ali manj Marinovi sodobniki (Ivo Šorli, Alojz Gradnik, Saša Šantel, Joža Lovrenčič). Ko so Slovenci spoznali, da se zatira vse, kar je slovensko, je v slovenskih dijakih, kot je povedal Marji Boršnikovi pesnik Alojz Gradnik, "brez izjeme vzplamtela taka nacionalna strast, da se je zaostrišla v sovraštvo in prezir za vsem kar je bilo italijansko".¹⁶ V Gorici je nastalo tudi Marinovo ljubezensko srečanje in sicer z Mercedes Bianchi Cetko,¹⁷ hčerko trgovca iz Ajdovščine. Izvoljenka je bila rojena v italijansko-nemškem zakonu, družina pa se je vključila v slovenski kulturni krog. Ko je

prišla v začetku novembra leta 1918 italijanska vojska v Ajdovščino, je Cetkin oče ali pa eden od njenih dveh bratov, kot zastopnik Ajdovcev, na vprašanje italijanskega oficirja, če je Italijan, odgovoril: "Sem Jugoslovan. Moj stari oče pa je bil iz Milana. Jaz sem pa Jugoslovan."¹⁸

Iz gimnazijskih let se je Marin tudi spominjal, kako so imeli v četrtem razredu goriške nemške gimnazije novembra leta 1906 dve prosti uri, da so lahko slovenski dijaki prisostvovali pogrebu pesnika Simona Gregorčiča.¹⁹ Gregorčičevega pogreba pa se je spomnil tudi šestdeset kasneje (1966) v otvoritvenem govoru na prvem goriškem srednjeevropskem srečanju, posvečenem poeziji.²⁰ Prav tako pa tudi na literarnemu večeru, ki mu je v njegovo čast priredilo v Trstu 2. marca 1977 tržaško slovensko kulturno društvo Most.²¹ Ta večer s Slovenci mu je ostal v spominu, saj se ga je spomnil tudi v nagovoru septembra 1978, ko se je pričela nova sezona v tržaškem klubu Circolo della cultura e della arti. Takrat je po spominu obnovil svoj govor, ki je bil namenjen tržaškim Slovincem: "Ko sem šolo obiskoval skupaj s Slovenci in ko smo bili zaradi tega nesrečnega jezikovnega vprašanja navsezadnje ločeni, sem vedno trpel zaradi te ločitve, ki bi ne smela

¹⁴ Marin, *Ricordi di Gorizia*, str. 9–11. Ponatis v vseh treh izdajah Marinove knjige spominov *Gorizia* (1940, 1941) oziroma *Gorizia città mutilata* (1956).

¹⁵ Spazzali, *Biagio Marin e il suo pensiero politico*, str. 111–112; Spazzali, *Azione politica di Biagio Marin*, str. 70.

¹⁶ Boršnik, *Pogovori s pesnikom Gradnikom*, str. 287.

¹⁷ Marin, *Lettere a Elena Lokar*, Trieste, 2003.

¹⁸ Frescura, *Tre romanzi della grande guerra*, str. 289.

¹⁹ Marin, *Toni Morassi nei miei ricordi*, str. 421. Ponatis v: *Il liceo classico di Gorizia. Storia, immagini, ricordi*, Mariano del Friuli 1992, str. 98.

²⁰ *La poesia, oggi*, str. 30.

²¹ *Primorski dnevnik*, 3. 3. 1977, št. 48.

biti [...] Zakaj si ne bi mogli z univerzalnostjo umetnosti ter prav tako z univerzalnostjo filozofije in vere priznati, da smo bratje?"²²

Obisk Gregorčičevega groba

V letih 1920–1921 je Biagio Marin s prijateljem umetnostnim zgodovinarjem, rojakom iz Gorice Antoniem Morassijem,²³ potoval Soški dolini do Predela. O tem je napisal: "Tega izleta nisem pozabil. Na nekem kraju v Soški dolini je Toni spremenil smer, da sva se povzpela na samotno vzpetino, na Libušnje, kjer je bil pokopan slovenski pesnik Gregorčič. Med potjo sva nabrala poljsko cvetje in ga ponesla na pesnikov grob, na katerem je nagrobnik v visokem reliefu predstavljal pesnika, ki je veslal na ladji, predstavljala naj bi Slovenijo.²⁴ Gregorčič je bil avtor pesmi – v latinskem prevodu je izšla v izvestjih naše gimnazije²⁵ – v kateri je pozival reko Sočo, naj prestopi bregove in odplavi v morje vse Italijane, ki žive ob njenem toku²⁶ [...] Ta Tonijeva pobuda, da sva šla na tisti grob s šopkom rož z gorskega travnika, me je zelo ganila in kasneje sem v neki videmski reviji objavil pesem z naslovom Libussina.²⁷ To dolgujem Toniju. Bil sem vedno zadovoljen, da sem mu bil blizu v tistem trenutku. Počastila sva pesnika, ki je bil nasprotnik našemu ljudstvu, kot da bi potrdila pomiritev med obmejnimi ljudstvi: bilo je iskreno in odkritosrčno dejanje. Nihče od naju si ni mogel predstavljati, da se bo čez četrto stoletja, ob koncu druge svetovne vojne, nenadoma zbudil val norosti, da bo Tonijev brat, tisti Gino,²⁸ ki mi je bil vedno pri srcu, umrl kot žrtev te

norosti in odpeljan v temo... V zadnji vojni sem izgubil svojega sina, Toni pa svojega pri delovni nesreči v Afriki. Veliko sta obetala. Bila sta nama odvzeta in ostala sva zlomljena."²⁹

V svojem publicističnem delovanju iz časa, ko je po prvi svetovni vojni živel v Gorici, je Marin obravnaval tudi problematiko Slovencev, ki so se v novih političnih razmerah znašli kot narodnostna manjšina. Pri tem je potrebno dodati, da je Marin že v dijaških letih posegal v politiko kot pristaš republikancev, v duhu Mazzinijevih idej in zamisli drugih predstavnikov italijanskega preporoda G. Garibaldija, G. Mamelija. Tako usmeritev je ohranil tudi po prvi svetovni vojni. Deloval je v skupini Gruppo d'azione (Akcijska skupina), ki so jo sestavljali bivši bojevniki. Skupino je močno spodbujala želja, da se lokalna politična vodstva zamenjajo zaradi narodnostnih in političnih zahtev. Kasneje je Marin, sicer ne brez "zmedenosti in pomislekov",³⁰ vstopil v fašistično stranko, čeravno je bil ta vse prej kot blizu njegovemu razmišljanju.³¹ Gruppo d'azione se je pri mestnih volitvah v Gorici leta 1922 povezal s slovensko listo, ki jo je vodil odvetnik in poslanec v rimskem parlamentu dr. Karel Podgornik, in tako dosegel izvolitev svojega kandidata Antonia Bonneja za župana Gorice.³² Marin se je branil pred očitki političnih nasprotnikov, da je njegov Gruppo d'azione, zaradi volilnih izidov, prodal Gorico Slovanom. V odgovoru na očitke (članek *Parole franche* v glasilu *L'Azione*, februar 1922), je Marin, podpisan s psevdonimom Observator, poudaril potrebo po sodelovanju s Slovenci; imenuje jih izmenoma kot *slavi* in *sloveni* (zlasti v pridevniški obliki). Slovenci so italijanski državljani z enakimi pravicam in dolžnostmi, je sodil Marin in poudarjal predvsem pravice Slovencev do šolstva v njihovem lastnem jeziku, vendar pa mora imeti v njih šolah ustrezno mesto italijanščina. Ustvariti je potrebno pogoje, da se bosta oba naroda zblížala z lojalnostjo in obojestranskim zaupanjem ter pričela spravno delovati v korist italijanske države.³³ Svaril je tudi pred slovenskim iredentizmom. Skoraj istočasno je zaradi svojega naklonjenega stališča do sodelovanja s Slovenci (Slovani) odgovarjal na kritične pripombe publicista Federica Pagnacca, ki je v časniku *Emancipazione* (1. 2. 1922) menil, da zaradi 400.000 Slovanov ni mogoče prestaviti državne meje tostran Sneznika. Država se mora zaradi lastnih varnostnih razlogov, kdaj tudi

²² Marin, *Il coraggio della verità*, *Il Piccolo* 30. 9. 1978, št. 9741.

²³ Umetnostni zgodovinar Antonio Morassi (1893–1976), rojen v Gorici, na gimnaziji v rojstnem mestu je maturiral skupaj s slovenskim zgodovinarjem Milkom Kosom. Morassi je odkrival gotsko umetnost v Posočju.

²⁴ Marinov opis nagrobnega spomenika ni najbolj natančen. Pesnik je upodobljen v polprofilu, vendar ne kot čolnar, ki vesla barko z imenom Slovenija.

²⁵ V *Siebenundfünfzigster Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz* (Görz 1907, str. 31–32) je objavljen latinski prevod Gregorčičeve *Soči* kot *Ad Sontium* (Carmen Simonis Gregorčič, metro alcaico conversum ab anonymo). Anonimni prevajalec je bil gimnazijski profesor Adolf Baar. Prevod je bil večkrat ponatisnjen.

²⁶ Marin je napačno razumel Gregorčičevo pesem. Pravzaprav je povzemal in ponavljal tisto, kar je o pesmi in pesniku sodil, zlasti ob njegovi smrti, italijanski goriški nacionalistični tisk, češ da je Gregorčič sovražnik Italijanov, ki je v eni svojih pesmi želel potopiti v morju vse Italijane (Marušič, Posegi Simona Gregorčiča, str. 22, 24).

²⁷ Pesem (v italijanskem jeziku), "ki spominja na španske balade", kot je pripisalo uredništvo, je objavila revija *La Panarie* (12/1935, št. 68, str. 109–110). Pesem preveva nacionalistični duh, ki ga je pokazal Marin tudi v objavah spominov (op. 14), vendar pa je v pesmi slutiti tudi naklonjenost do Slovencev in Marinovo pripravljenost, da zmore zaznati njihovo problematiko.

²⁸ Trgovec v Gorici Giovanni Luigi Morassi (1891–?) je bil aretiran 9. maja 1945 in odpeljan iz Gorice; njegova usoda

ni znana. V tridesetih letih je bil predsednik goriške pokrajine (glej *Jutro*, 6. 3. 1930, št. 54 in 17. 10. 1930, št. 241).

²⁹ Marin, *Toni Morassi nei miei ricordi*, str. 421.

³⁰ Botteri, *Le scelte politiche*, str. 96.

³¹ Spazzali, *Biagio Marin e il suo pensiero politico*, str. 110.

³² Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 126–127.

³³ Spazzali, *Biagio Marin: "Parole franche"*, str. 83–84.

Slovenski turisti v Gradežu. Dr. Henrik Tuma s sinovi (okoli l. 1910).

izogniti spoštovanju načela, da se mora državna pripadnost prebivalcev pokrивati z državnimi mejami. Marin je sodil, da problem Julijske krajine ni strateški, pač pa problem življenja, v katerem imajo Italijani premoč zaradi zgodovinskih in kulturnih okoliščin. V tem okolju morajo izkazovati in znova morajo dokazovati svojo nadmoč.³⁴ Marinovi pogledi na italijansko-slovenske/slovanske odnose, ki so temeljili na nekaterih izhodiščih italijanskih primorskih liberalnih nacionalistov druge polovice 19. stoletja, zlasti Istranov, so se tudi kasneje niso veliko menjali. Marin je tem pogledom dodajal spoznanja iz izkušenj medsebojnega sožitja, a tisto opozarjanje o večvrednosti Italijanov, ki bi ga lahko opredelili tudi kot uvod v tiho asimilacijo, je ostajalo.

Druga svetovna vojna. Falco Marin

Predvojnim in nato povojnim stikom Marina s Slovenci, so sledila srečanja v času druge svetovne

vojne. V že omenjenih spominih na Antonia Morassija je Marin omenil smrt svojega sina Falca v drugi svetovni vojni. Morassijev sin je umrl v Afriki, Marinov sin pa kot italijanski vojak v Sloveniji pol-drugi mesec pred kapitulacijo Italije. Sinova smrt, intelektualca z izrazitimi literarnimi in esejističnimi nagnjenji, je našla odmev v očetovem delu, v njegovem razmišljanju o Slovencih, pravzaprav Slovanih.

Falco Marin, rojen v Firencah, 3. maja 1919, je po opravljenem liceju v Gorici študiral inženirstvo na milanski politehnik. Leta 1940 se je ob vstopu Italije v vojno odločil, da postane vojak prostovoljec. Na pravo bojno polje je stopil v začetku leta 1943, ko je kot podporočnik 6. topniškega regimenta divizije Isonzo odšel iz Gorice na "fronte sloveno".³⁵ Prišel je v Novo mesto in že v začetku februarja 1943 sodeloval v protipartizanski akciji. Svoje vtise in razmišljanja o doživetjih tistega časa je zapustil v dnevniku in v pismih znancem/znankam in sorodnikom; bila so tudi objavljena.³⁶ Tudi Falco Marin je razmišljal o Slovencih, nameraval se je celo učiti slovenščine, morda zato, da bi jim bil bližji. Omenja partizane, ki jih pozna z imenom *ribelli*. V njegovih besedah pa ni slutiti nekega sovraštva, prav nasprotno, neko svojevrstno razumevanje njihovega upora in z njim povezanih vojaških dejanj: "Na primer ne razumem teh Slovencev, teh Hrvatov in teh Srbov, ki se s tako ognjevitostjo borijo za nekaj, kar mi ni znano, zaradi česar bodo vsi umrli ali pa bodo postali svobodni."³⁷ Veliko pisanja pa namenja kritiki italijanske vojske zaradi nediscipline. Esejist in prevajalec Alberto Spaini je Falca Marina v povezavi s slovensko/slovanskimi odnosi postavil kot tretji steber ob Niccolò Tommaseu in Scipiu Slataperju.³⁸ Falco Marin je padel je v spopadu s partizani 25. julija 1943, ko je okviru partizanske poletne ofenzive na Žužemberk, Šerčerjeva udarna brigada zavarovala dohod iz Trebnjega pri vasi Vrhtrebnje in branila Trebni vrh. Po ogorčeni borbi so se partizani umaknili prav tako tudi Italijani, verjetno zato, ker so izgubili oficirja, "ki je bil v prvi liniji (artilериjski podporočnik)." Tako je glasilo poročilo štaba brigade, ki je še dodalo, da so padlemu oficirju odvzeli "torbo, revolver, daljnogled, tablice artilerijskega [merjenja] in usnjene gamaše."³⁹ Da je bil ubiti oficir Falco Marin, potrjujejo navedbe italijanskih vojaških poročil, saj je 98. jurišna legija črnih srajc izgubila med poveljniškim kadrom v spopadu tistega dne poleg artilerijskega podporočnika še pe-

³⁴ Prav tam, str. 85–87.

³⁵ Vernier, Prefazione, str. 25.

³⁶ Falco Marin, *La traccia sul mare*, Trieste 1950; isti, *La traccia sul mare. Diario e lettere (1936–1943)*, Milano 1966.

³⁷ Marin, *La traccia sul mare*, str. 103.

³⁸ Spaini, *Autoritratto triestino*, str. 73.

³⁹ *Zbornik dokumentov*, str. 125.

6° REGGIMENTO ARTIGLIERIA "ISONZO"
=Ufficiale "A" =

N° 1151/A. di prot. P.m. 59, li 26 / 7 / 1943 XXI

OGGETTO : Trasmissione foglio individuale.

N° A/14/1576

Data 24. 7. 43

AL COMANDO DELLA DIVISIONE FANTERIA "ISONZO"
= Nucleo " A " = Z O N A

Trasmetto, in quadruplicate copia, il foglio individuale relativo al S. Ten. MARIN Falco caduto nella zona di Vrhtrebnj (Trebnje), nelle operazioni contro briganti comunisti in data 25 luglio c.u.

Il Colonnello
Comandante del Reggimento
(Angelo Guazzo)

[Handwritten signature]

*Vest o smrti Falca Marina v arhivu divizije Isonzo
(ARS, AS 1773, t. e. 782/3).*

hotnega poročnika in pehotnega podnarednika.⁴⁰ Marinovo smrt je potrdil tudi Milan Guček v monografiji o Šerčerjevi brigadi, ko je zapisal, da so po bitki pri vasi Vrhtrebnje Italijani pospravili z bojišča mrtve in ranjene: "Bilo jih je precej, med njimi tudi artilerijski podporočnik Falco Marini, ki so mu [mrtvemu] med nekim svojim protijurišem pobrali partizani vse, kar je bil pri njem vrednega. V torbi so našli tudi načrt te akcije."⁴¹ Falco Marin, ki je umrl prav na dan Mussolinijevega padca, je ob smrti še vedno pripadal diviziji Isonzo, pokopan je bil na vojaškem pokopališču v Ljubljani.

Sinova smrt je očeta hudo prizadel in v gradeškem dialektu je napisal pesem: "Gno figio xe

'ndao in guera / e i s'ciavi i l'ha copao, / e no l'xe più tornaio / cò ha fato primavera." (Moj sin je šel v vojno/ ubili so ga ščavi/ in se ni več vrnil/ ko je prišla pomlad.). V prvih letih po sinovi smrti je bil, kot sta Tarasu Kermaunerju povedala tržaška Slovenca in publicista Aleš Lokar in Vladimir Vremec, "do Slovencev, milo rečeno, nerazpoložen."⁴² Smrt Falca Marina je Kermaunerja spodbudila k razmišljanju, saj se ni zadovoljil z običajnim slovenskim razmišljanjem, češ: "Kaj pa je delal, kot vojak v Sloveniji? Kdo ga je tja klical?" Želel je postaviti drugačno razlago.

Marinov odnos do Slovencev se kaže tudi v njegovih dnevniških zapiskih iz desetletja 1941-1950.

⁴⁰ ARS, AS 1773, t. e. 782/3.

⁴¹ Guček, Strmi lazi, str. 279. Guček napačno piše Marini.

⁴² Kermauner, Srečanje z italijanstvom II, str. 452.

Žal gradivo prav za čas med novembrom 1941 in januarjem 1945 ni ohranjeno ali pa dnevnik v tem času ni nastajal. Slovenci nastopajo v dnevniku tudi v povezavi s Hrvati, Srbi in Jugoslovani in za vse ima Marin skupno ime *slavi*. Dnevnik začenja s soboto 3. maja 1941, ko je Italija razglasila aneksijo Ljubljanske pokrajine s podelitvijo avtonomije. Marin ni verjel, če bo znala Italija to spoštovati: "Bilo bi pa nekaj velikega, če bi to mi znali."⁴³ Dvomil je o resničnosti zmagovitega italijanskega pohoda na Jugoslavijo, ki so jo pred tem strli Nemci. O italijanski zasedbi slovanskih dežel na Balkanu je menil: "Potrebno je, da se Italijani naučijo spoštovati Slovane, da se naučijo sodelovanja z drugimi, da opustijo popolno nevednost, nerazumevanje, ki sledi, in nedopustno ošabnost."⁴⁴ Sporazum med Italijani in jadranskimi Slovani bi bil dober, moralen in ploden za oba naroda. Toda Marin se je bal, da ne eni ne drugi ne bi sprejeli takega sodelovanja, ne psihološko ne tehnično. Realnost je tako kompleksna, da zahteva sodelovanje tolikih dejavnikov in ne omogoča improvizacije. Marin je imel v mislih zlasti problem Dalmacije v zvezi z razmejitvijo med Italijo in Paveličevo Nezavisno državo Hrvatsko. Prav Hrvatska ga je tiste dni ob okupaciji Jugoslavije bolj zanimala, a očitno so se nekatera splošna Marinova spoznanja nanašala tudi na Slovence: "Potrebno je najti moč za velikodušnost in se do Slovanov vesti s tolikšno svobodnostjo, da se prežene njih nezaupanje. Tu si ne moremo ustvarjati iluzije: pravice narodom se ne predpisujejo, je nekoč dejal Mussolini; res je, tako za njih kot za nas. Dalmacijo bomo spremenili na podlagi skupnega delovanja, ali pa bo ostala jabolko razdora."⁴⁵ Očitno je, da je bil tedaj še močno pod vplivom fašističnih vojnih in političnih uspehov. Čeravno z mnogo dvomi, značilnimi za intelektualca, je svarilno opominjal: "Bomo zmagali? Mislim in upam. Toda cena bo visoka!"

Prvega januarja 1945 se je v dnevniku spomnil sina Falca. K njemu se je v dnevniku še vračal. Ni obtoževal partizanov, toda 3. marca 1945 je zapisal: "Naša bodočnost je povsem v temi in grozi ji slovanski teror."⁴⁶ Bližal se je konec vojne. Marin ni verjel v zmago sil osi. Menil je, da bi zmaga zaveznikov s Sovjetsko zvezo vred, zaradi namere jugoslovanskih in slovenskih partizanov, ogrozila bodočo državno pripadnost Julijske krajine. Marin je spremenil besednjak. Slovenci in Hrvati so bili za njega le še *slavi*, podobno kot jih je že opredeljeval. Navzočnost Sovjetske zveze, ki bi lahko odločala o usodi Julijske krajine in partizanski boj Slovanov, ga

je navdaja z antikomunistično retoriko. Zaradi partizanskega boja je tudi sklepal, da se hočejo tudi Slovenci (*sloveni*), "mala čreda kmetov",⁴⁷ izkazati tako kot drugi narodi pred svetom, njihov napor pa je zaman. Marin je izvedel za odločitve jaltske konference, povezane z vprašanjem bodočnosti Julijske krajine, dodeljena naj bi bila Slovanom. V svoj dnevnik je 13. marca 1945 zapisal: "S kako nezavednostjo se je odložilo septembra 1943 orožje in kako prostodušno je bilo dano v roke našim sovražnikom, Slovanom. S tem orožjem je mogel Tito okrepiti svoje tolpe in ustvariti vojsko. In sedaj z zmagovalno Rusijo želi pridobiti Julijsko krajino in je mogoče, da so mu to Anglosasi že dovolili. Mi smo tu nemočni."⁴⁸ Slovani so neskončno bolj vitalni od Italijanov: "Strahotno je, da se mora del Italije žrtvovati barbarom. Postati tujci v lastni zemlji! Da bodo sv. Just zasedle balkanske horde. Naši služabniki pa postali naši gospodarji in mi, brez domovine."⁴⁹ Marin je obžaloval neaktivnost Italijanov, obtoževal fašizem, ravnanje Nemcev, pomislil je na morebitno ameriško in britansko pomoč pri reševanju problema Trsta in Julijske krajine. Njegovo dnevniško pisanje je bilo mestoma na ravni politične agitke (Slovani so barbari, balkanska drhal, Tito je "semplice capobandito balcanico" oziroma "avventuriero capobanda" itd.). V razmišljanja je vpletal svojega sina Falca, ki je padel v boju s "temi Slovani, ki grozijo, da bodo vzeli to zemljo in z zemljo tudi njeno dušo."⁵⁰ Toda malo kasneje, 5. aprila 1945, je zapisal: "Ne sovražim Slovanov, kakor jih tudi ni sovražil moj sin – nisem sposoben, da bi sovražil ljudi – toda, kot mož se želim bojevati za našo dobro pravico."⁵¹

Bližajoči se konec vojne, zmaga zaveznikov in vsa problematika razmer, ki so sledile, izpolnjujejo vsebino dnevnika. Kot član in vodja tržaškega odbora Comitato di liberazione nazionale (CLN), v katerem je zastopal liberalno stranko, se je udeleževal dogajanj. Dne 10. aprila 1945 je zapisal, da se bo tega dne sestal v Trstu jugoslovanski osvobodilni odbor (Comitato di Liber. Jugoslavo): "Zdaj smo tu. To je lep izziv, ki ga je omogočila popustljivost Italijanov [...] Nisem nasproten sožitvenemu sporazumu s Slovani v Julijski krajini, vendar v okviru italijanske države. Na drugi podlagi nikakor ne. Če hočejo imeti Jugoslovani slovanske okraje Julijske krajine, naj jih prejmejo, toda območja, kjer prevladujejo Italijani, morajo ostati v Italiji."⁵² Prihod jugoslovanskih partizanov v Trst je še bolj izostril njegova protikomunistična stališča, zlasti potem, ko se je del tržaške levice, pa tudi delavstvo iz drugih

43 Marin, *La pace lontana*, str. 17.

44 Prav tam, str. 24–25.

45 Prav tam, str. 30.

46 Prav tam, str. 131.

47 Prav tam, str. 132.

48 Prav tam, str. 133.

49 Prav tam, str. 135.

50 Prav tam, str. 134.

51 Prav tam, str. 143.

52 Prav tam, str. 145.

območij severne Italije, opredeljevalo za jugoslovanske predloge pri začrtovanju nove meje med Italijo in Jugoslavijo. Marinovi opisi razmer so bili dramatični, pogosto pa so temeljili na govoricah. Zelo ga je skrbelo negotova usoda italijanskih državnih ozemelj ob severovzhodnih obalah Jadranskega morja: "Če bomo ponovno pridobili Julijsko krajino, čeravno v zmanjšanem obsegu, mora Italija vedeti, da ji bo Jugoslavija smrtni sovražnik."⁵³ Med tožbe nad grenko usodo italijanstva (*italianità*) so se vrinile tudi kritike zaradi italijanskih odločitev v času med obema vojnoma in v drugi svetovni vojni: "Sejali smo sovraštvo in nepravilnost s polnimi rokami: sedaj pa grenki plod te naše setve."⁵⁴

"Julijsko vprašanje"

Poleg dnevnika pa se je Marinov odnos do Slovencev in Hrvatov (če je Marin z imenom *slavi* poimenoval oba naroda) pokazali v njegovem delovanju pri tržaškem CLN in v publicistiki ter korespondenci, ki je nastajala med vojno in po njej. Marin se je, kot dokazuje njegov dnevnik, že med vojno in nato po vojni z mislijo in dejanji posvečal vprašanju bodoče razmejitve med Italijo in Jugoslavijo in ohranjanju italijanstva Julijske krajine. V spomenici tržaškega CLN namenjeni milanskemu CLN *Alta Italia*, podpisal jo je kot dr. Mario Biasoli, je pojasnjeval tržaške razmere poln negotovosti. Podobno tudi v spomenici, naslovljeni na CLN *Alta Italia*, iz druge polovice meseca aprila 1945. Neposredno po končani vojni je v Milano poslal poročilo o morebitnih vojaških in političnih posledicah jugoslovanske okupacije Trsta, jeseni je poročal o deportacijah.⁵⁵ Marin je bil v svojih sodbah odločen. To kaže tudi serija člankov, ki so pod skupnim naslovom *La tragica crisi di Trieste* izhajali septembra 1945 v glasilu *La libertà*.⁵⁶ Kritično pozornost je namenjal tudi italijanskim komunistom, ki so delovali za jugoslovansko rešitev tržaškega vprašanja in ki so, kot je takrat pisal pisatelju Silviu Bencu, "zatajili svoj narod v korist nekega drugega."⁵⁷ V političnih člankih v dnevnem tisku je ponavljal svoja stališča, ki seveda Slovincem niso bila naklonjena, pa tudi drugim Slovanom (Hrvatom) ne. Njegove poglede je zaostrijo tudi izseljevanje Italijanov iz Istre. To problematiko je Marin omenil leta 1961 v polemiki s pisateljem Alojzom Rebulo, ki je takrat pisal o prepadu, ki zija med Slovenci in Italijani ter o nezaupanju Italijanov do Slovencev: "Krivi smo, ker smo izdali narodnostne ideale, ker nismo ravnali univerzalno in ker nismo Slovanom

priznali take človeške pravice, kot jih imamo mi. Toda eksodus Italijanov iz Istre je vendar posledica neke stvarnosti, ki še vedno ustvarja nevidno pregrado."⁵⁸

V odnose med Italijani in Slovani ob severnem Jadranu je posegal do konca svojega življenja. V članku o sožitju med Italijani in Slovani je v videmskem *Messaggero Veneto*, v času ob podpisu londonskega memoranduma (1954), pisal o potrebi sožitja. To mora temeljiti na spoznanju, da so pravice manjšine zaščitene z istimi zakoni, ki veljajo za večinski narod. Le tako bo ustvarjena podlaga, da se bo življenje oplemenitilo, okrepi in "naša civilizacija bo bolj trdna, naša svoboda bolj gotova."⁵⁹ Po treh desetletjih je Marin z nespremenjeno argumentacijo podkrepil ustvarjanje slovensko-italijanskega sožitja. Pri tem pa je še vedno vztrajal na moči starejše kulture v odnosu do mlajših kultur, zaradi močnejših dokazov svoje civilizacije ("le superiori ragioni di civiltà").⁶⁰ Diego de Castro je menil, da Marin ni bil proti Slovanom v etničnem smislu, tudi ni bil nacionalist v sodobnem pojmovanju te besede. Bil je le italijanski književnik, ki se je plašil, da bi zaradi vojaške sile in politike mlajša kulturna skupnost ogrozila "našo dvatisočletno kulturo."⁶¹

V sedemdesetih letih preteklega stoletja sta s posredovanjem urednikov tržaške revije *Most* Aleša Lokarja in Vladimirja Vremca Biagia Marina v Gradežu obiskala Edvard Kocbek in Taras Kermauner. Aleš Lokar, ki je bil pranečak Marinove mladostne ljubezni Cetke (Mercedes Bianchi) in sin Jelke (Elena) Lokar, rojene Klodič – z njo se je Marin dopisoval v letih 1963–1977 – je ugotovil, da se v pogovoru med gradeškim pesnikom in Kocbekom ni pokazala "nobena iskra".⁶² Morda je bilo nekoliko drugače, ko se je z Marinom v Gradežu srečal Taras Kermauner. Gostitelj je Kermaunerju povedal, da so mu politično najbližji socialisti. O odnosih s Slovenci pa so obiskovalci pri Marinu ugotovili, "da prejšnji in zdajšnji zgodovinski razvoj v Italiji in Sloveniji nemalo sovpadata. Oba naroda sta se šele pred nedavnim formirala v moderni meščanski, enotni naciji, pri tem pa je imel največjo vlogo enotni jezik."⁶³ V svojem dnevniku (4. 9. 1948) je Marin omenil tudi srečanje s Slovincem, ki ga je poznal le po priimku Ternoveč. Marinov slovenski znanec je imel partizansko preteklost ter ga je jugoslovanska uprava v Trstu maja 1945 postavila za nadzornika pri zavarovalnici, pri kateri je bil Marin zaposlen. Po sodbi Marina je bil inteligenčen, a ker je bil Slovenec "predvsem zvit, preudaren". Večkrat sta razpravljala predvsem o političnih problemih, a

53 Prav tam, str. 175.

54 Prav tam, str. 176.

55 Spazzali, *La Resistenza italiana*, str. 189–212.

56 Studi Mariniani 3/1993, št. 3, str. 97–115.

57 Spazzali, *L'impiego civile e politico*, str. 39.

58 Spazzali, *Azione politica di Biagio Marin*, str. 78.

59 Talamani, *Biagio Marin e la Venezia Giulia*, str. 70–71.

60 Spazzali, *La profezia civile di Biagio Marin*, str. 50.

61 Castro, *Lettere di Biagio Marin*, str. 151.

62 Lokar, *Il mio ricordo di Biagio Marin*, str. XXXII.

63 Kermauner, *Srečanja z italijanstvom*, str. 356.

- Marin, Biagio: Ricordi di Gorizia. Rosignoli e politici. *La Panarie*, 13/1937, št. 37, str. 9–11.
- Marin, Biagio: *Toni Morassi nei miei ricordi*. Studi di Storia dell'arte in onore di Antonio Morassi. Venezia : Alfieri, 1971.
- Marin, Falco: *La traccia sul mare. Diario e lettere (1936–1943)*. Milano : All' insegna del pesce d'oro, 1966.
- Marin, Falco: *La traccia sul mare*. Trieste : Istituto per la storia del Risorgimento, 1950.
- Marušič, Branko: Odnosi med mladimi italijanskimi in slovenskimi intelektualci v Gorici v letih pred drugo svetovno vojno. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 5, 2008, str. 17–22.
- Marušič, Branko: Posegi Simona Gregorčiča v politično življenje. *Pogledi na Simona Gregorčiča*. Nova Gorica : Univerza, 2006, str. 18–25.
- Medeot, Camillo: *I cattolici del Friuli orientale nel primo dopoguerra*. Gorizia : Centro studi Rizzatti, 1972.
- Spazzali, Roberto: *Biagio Marin: "Parole franche". La crisi di Trieste in relazione ai rapporti tra Italia e Slavi*. Studi Mariniani. Grado: Centro studi Biagio Marin, 3/1993, št. 3, str. 70–115.
- Spazzali, Roberto: *L'impiego civile e politico di Biagio Marin nella Resistenza giuliana*. Studi Mariniani, Grado: Centro studi Biagio Marin, 2/1992, št. 2, str. 15–50.
- Rutar, Simon: Grad (Grado, Grau). *Soča*, 8. in 15. 8. 1884, št. 32 in 33.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradišanska. Zgodovinski opis*. Ljubljana : Matica slovenska, 1893.
- Spain, Alberro: *Autoritratto triestino*. Milano : Giordano, 1963.
- Spazzali, Roberto: *Azione politica di Biagio Marin*. Studi Mariniani. Grado : Centro studi Biagio Marin, 12/2004, št. 9–10, str. 63–79.
- Spazzali, Roberto: *Biagio Marin e il suo pensiero politico. Spunti linee interpretative*. Studi Mariniani, Grado : Centro studi Biagio Marin, 1/1991, št. 1, str. 107–120.
- Spazzali, Roberto: *La profesia civile di Biagio Marin*. Autoritratti e impegno civile, Pisa–Roma : Fabrizio Serra Editore, 2007, str. 46–62.
- Spazzali, Roberto: *La Resistenza italiana a Trieste attraverso le relazioni di Biagio Marin al C.L.N. Alta Italia (1945)*. Studi Mariniani. Grado : Centro studi Biagio Marin, 5/1996, št. 4–5, str. 189–212.
- Talamani, Giovanni: *Biagio Marin e la Venezia Giulia; dagli interventi giornalistici alle Elegie Istriane*. Studi Mariniani, Grado : Centro studi Biagio Marin, 2/1992, št. 2, str. 51–74.
- Tavano, Sergio: *Gorizia nel 1919 (e oltre). Dall'abbraccio friulano alla soppressione della provincia, Ce fastu? (Videm) 75/1999, 177–203*.
- Tavčar, Josip: *Spomini na gradeškega pesnika Biagia Marina. Čigar srce ni zapustilo "zlatega otoka". Niso ga premotila nobena estetska gibanja*. Delo (Ljubljana) 13. 2. 1986, št. 36, str. 9.
- Vernier, Alfredo: Prefazione. Falco Marin. *La traccia sul mare. Diario e lettere (1936–1943)*. Milano : All'insegna del pesce d'oro, 1966.
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, VI, knjiga 6. Ljubljana : Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1961.

R I A S S U N T O

Il poeta Gradese Biagio Marin e gli Sloveni

Gli Sloveni, sia come membri di una nazione sia come slavi, legati assieme ai Croati e ai Serbi, occuparono un ruolo importante nell'ambito della vita e dell'opera del poeta Biagio Marin (1891–1985). Marin era in contatto con gli Sloveni già dai tempi della scuola, quando frequentava insieme a loro il ginnasio statale tedesco di Gorizia. Era il tempo delle lotte nazionali, che caratterizzavano la vita pubblica del Litorale Austriaco. "Sedevamo negli stessi banchi", scrisse Marin nel suo libro di memorie, "ma fuori di là, eravamo solo avversari." Dopo la prima guerra mondiale Marin, mazziniano, richiamava l'attenzione sui problemi della minoranza etnica slovena in Italia: "considerando ormai gli slavi cittadini italiani con eguali doveri e eguali diritti, si riconoscesse di aver a Gorizia, come in ogni altro comune slavo della provincia" le scuole elementari. Nello stesso tempo il Marin insieme ad Antonio Morassi portava fiori di campo sulla tomba del poeta sloveno Simon Gregorčič, "quasi suggerire la pacificazione delle popolazioni di confine."

Nella seconda guerra Marin fu colpito dalla perdita del figlio Falco, che perì in un combattimento tra le forze occupatrici italiane e i partigiani sloveni sul territorio Sloveno (1943). Consapevole di una prossima sconfitta dell'Italia, percepì lo stato di pericolo, di cui l'italianità della Venezia Giulia era esposta. Prese parte al CLN di Trieste e nel 10 aprile 1945 scrisse sul suo diario: "Io non sono contrario a una leale convivenza con gli slavi della Giulia, ma nell'orbita dello stato italiano." Dopo l'entrata delle truppe jugoslave a Trieste nel maggio del 1945 sul suo diario scrisse: "C'è in loro, negli slavi dico, una profonda rivolta per quanto hanno subito da noi negli ultimi 25 anni; ma c'è anche una

strana rivolta per la civiltà subita, per l'assenza loro nei secoli, quando noi eravamo grandi ed essi rimanevano dei primitivi incapaci di competizione, di maggioranza."

Marin è rimasto attivo nella politica italiana anche dopo la seconda guerra mondiale, quando la questione dei nuovi confini tra l'Italia e la Jugoslavia (la "questione di Trieste") influenzava anche i rapporti tra gli Sloveni e gli Italiani. Dopo il Memo-

randum di Londra (1954) auspicava la considerazione dei diritti della minoranza slovena in Italia.

Biagio Marin nutriva verso i sloveni (slavi) un rapporto che da una parte riconosceva ad essi i diritti nazionali nel pieno senso della parola, ma dall'altra non poteva andare oltre la concezione che separava una nazione "con la cultura bimillenaria" da "culture che trovavano le proprie origini ben pochi secoli addietro nel tempo".